

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Քնարիկ Աբրահամյան

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Խ. Աբովյանի անունի հայկական պետական

մանկավարժական համալսարան

ORCID ID: 0000-0002-7151-2172

abrahamyanknarik21@aspu.am

DOI: 10.54503/1829-0116-2025.1-252

ԿԱՐԴԱԼՈՎ ՍՈՒՐԵՆ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆԻ «ՕՇԱԿԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ. ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ «ՄԱՆՐՈՒՔՆԵՐ» ՄԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ¹

Բանալի բառեր – Սուրեն Դանիելյան, Յակոբ Օշական, մենագրություն, գեղարուեստական ստեղծագործություն, գրապատմական հարցադրումներ, ժանր:

Յօդուածի քննութեան առանցքում Սուրեն Դանիելյանի՝ Օշականի գեղարուեստական ժառանգութեանը նուիրում մենագրութիւնն է (2023): Յակոբ Օշականը հայ գրականութեան պատմութեան ամենից խնդրահարոյց ու դժուարամարս հեղինակներից է, եւ հեշտ չէ նրա մասին սպառիչ գնահատականներ հնչեցնել: Նրա թէ՛ գեղարուեստական, թէ՛ քննադատական ժառանգութեանը անդրադարձել են հայրենի եւ սփիւռքահայ գիտնականներ (Պօղոս Սնապեան, Գրիգոր Պըլտեան, Մարկ Նշանեան, Կիմ Աղաբեկեան, Գրիգոր Յակոբեան, Սերգէյ Մարինեան եւ ուրիշներ), որոնց հետ անպայմանօրէն հաշուի է նստում այս մենագրութիւնը, ուր հեղինակը փորձում է համապարփակ քննութեան նիւթ դարձնել Յ. Օշականի ժանրային ամբողջ զինանոցը՝ փոքր արձակ, վիպական եւ թատերական գործեր:

Յօդուածում անդրադարձ է կատարուել գրքի կառուցուածքային խնդիրներին, շարադրանքի մեթոդաբանութեանը: Մասնաւորապէս շեշտադրուել է Ս. Դանիելյանի նախասիրութիւնը՝ խնդրոյ առարկայ հեղինակին եւ գրապատմական երեւոյթները դիտարկել համադրութեան մէջ, ինչն օգնում է ընթերցողին առաւել համակողմանի տեսնել հարցադրումները: Դրանք մի կողմից վերաբե-

¹ Տպագրութեան է երաշխաւորել Խ. Աբովյանի անունի ՀՊՄՀ Գիտական խորհուրդը, գրախօսներ՝ Բ.Գ.Դ., Պրօֆեսորներ Լատիւրա Մուրադեան եւ Սամուէլ Մուրադեան, պ.Գ.Դ., Պրօֆեսոր Սամուէլ Պօղոսեան, խմբագիր՝ Բ.Գ.Թ., դոցենտ Քնարիկ Աբրահամյան: Գիրքը լոյս է տեսել ՀՀ ԿԳՄՄՆ աջակցութեամբ եւ Ամերիկայի հայ աւետարանչական ընկերակցութեան հովանաւորութեամբ:

^{*} Հոդվածն ընդունվել է տպագրության 03.04.2025 թ.:

Ուղարկվել է գրախոսության 20.06.2025 թ.:

բում են Օշականի տեսաբանական հայեացքների ներգրաւմանը, միւս կողմից՝ հայ եւ օտար գրողների հետ բնագրային եւ տեսաբանական զուգադրումներին:

Knarik Abrahamyan

PhD in Philology, Associate Professor

ASPU after Khachatur Abovyan

ORCID ID: 0000-0002-7151-2172

abrahamyanknarik21@aspu.am

READING SUREN DANIELYAN'S MONOGRAPH "THE CREATIVE PROBLEMS OF OSHAKAN: INTERPRETATION AND 'DETAILS'"

Keywords: *Suren Danielyan, Hakob Oshakan, monograph, artistic work, literary-historical questions, genre.*

The focus of the article is Suren Danielyan's monograph dedicated to the artistic legacy of Oshakan (2023). Hakob Oshakan is one of the most problematic and difficult authors in the history of Armenian literature, and it is not easy to make definitive evaluations about him. Both his artistic and critical legacy have been addressed by Armenian scholars from both Armenia and Diaspora (Boghos Snabian, Krikor Beledian, Marc Nichanian, Kim Aghabekyan, Grigor Hakobyan, Sergey Sarinyan, and others), and this monograph inevitably takes these scholars into account. In it, the author attempts to provide a comprehensive discussion of the writer, focusing on Oshakan's entire genre repertoire, including short prose, novelistic works, and plays.

The article also discusses structural issues of the book and the methodology of the narrative. Specifically, it emphasizes Suren Danielyan's preference for examining the author and literary-historical phenomena in combination, which helps the reader-scholar to view the questions more comprehensively. On the one hand, these questions relate to the involvement of Oshakan's theoretical views, and on the other hand, they involve comparative studies between Armenian and foreign authors' original and theoretical works.

Кнарик Абраамян

Кандидат филологических наук, доцент

АГПУ им. Хачатуря Абовяна

ORCID ID: 0000-0002-7151-2172

abrahamyanknarik21@aspu.am

ЧИТАЯ МОНОГРАФИИ СУРЕНА ДАНИЕЛЯНА «ТВОРЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОШАКАНА: ИНТЕРПРЕТАЦИЯ И «ДЕТАЛИ»»

Ключевые слова: *Сурен Даниелян, Акоп Ошакан, монография, художественное произведение, литературно-исторические вопросы, жанр.*

В центре статьи находится монография Сурена Даниеляна, посвящённая художественному наследию Ошакана (2023). Акоп Ошакан – один из самых проблемных и труднейших авторов в истории армянской литературы, и трудно выно-

силь о нём окончательные оценки. Как его художественное, так и критическое наследие были рассмотрены как учеными из Армении, так и учеными из армянской диаспоры (Погос Снапян, Григор Пелтян, Марк Ншанян, Ким Агабекян, Григор Акопян, Сергей Саринян и другие), с которыми эта монография обязательно учитывает. В ней автор пытается дать всестороннее слово о писателе, рассматривая весь его жанровый арсенал — малую прозу, романы и театральные произведения.

В статье также рассматриваются структурные вопросы книги и методология изложения. В частности, подчеркивается предпочтение С. Даниеляна рассматривать обсуждаемого автора и литературно-исторические явления в сочетании, что помогает читателю более всесторонне воспринимать вопросы. С одной стороны, эти вопросы касаются вовлечения теоретических взглядов Ошакана, с другой стороны — сравнительных исследований оригинальных и теоретических произведений армянских и зарубежных авторов.

Հեղինակներ կամ գրապատմական հարցադրումներ կան, որոնց դիմելը փորձություն է հետազոտող-գիտնականի համար: Նրանց մեջ առաջիններից Յակոբ Օշականն է: Իրօք, դժուարին տեղամաս գրականության պատմաբանի, գրաքննադատի եւ տեսաբանի համար, մանաւանդ եթէ նկատի առնենք Յ. Օշականի «քմահաճ» վերաբերմունքը գրամշակութային հարցադրումներին:

Յ. Օշականը Սուրեն Դանիելեանի հետաքրքրությունների ծիրում տեւական ներկայություն ունի՝ մէկ «սփիւռքահայ գրականութեան ուսուցչի» հանգամանքով (Դանիելեան ա, 2011: 63–70), մէկ՝ իբրեւ «Ծակ-պտուկը» վէպի մշակութային երկխօսությունների տիրոյթում (Դանիելեան բ, 2014: 251–306), մի այլ պարագայի՝ իբրեւ Սփիւռքի գրականութեան շղթայում առանձին դիմագիծ բերող հեղինակ (Դանիելեան գ, 2015: 24–54): Յ. Օշականին նուիրուած այս աշխատանքը կարող էր լինել եւ հեղինակի «Միջուկի տրոհումը» հատորին իբրեւ շարունակություն, սակայն վերջինիս դասագրքային-ձեռնարկային կամ Սփիւռքի գրականութեան պատմութեան ամբողջացմանը միտող բնոյթը փոքր-ինչ այլ, գուցէ եւ աւելի շատ կադապարային մտածողութեան կարող էր տանել շարադրանքը:

Կարող էր եւ կազմել «Սփիւռքահայ վէպը. ժանրը, աւանդութենքը, պատմութեան փիլիսոփայությունը» առաջին գրքի շարունակությունը (Անթիլիաս, 1992), եթէ նկատի առնուի Յ. Օշականի տարողունակ վիպագրությունը: Խօսքը յատկապէս նոր հրատարակուած այս մենագրութեան երրորդ՝ «Վէպի յորձանքում» գլխի մասին է, որը, ըստ էութեան, մի կողմից գրքի հիմնարար բաժիններից մէկն է, միւս կողմից՝ թողնում է առանձին ուսումնասիրութեան տպաւորություն՝ իր տեսաբանական հիմնաւորումներով եւ բնագրային ծանօթագրումներով: Միաժամանակ ընթերցողն ազատ է այս աշխատանքն ընկալելու որպէս Սփիւռքի գրականութեանը

նուիրուած Ս. Դանիէլեանի գրքերի ու յօդուածների շարունակութիւն կամ լրում: Սակայն, ըստ ամենայնի, Յ. Օշականն արժանի էր առանձին հատորով ուսումնասիրութեան:

Հեղինակին ամբողջութեան մէջ տեսնելու յանձնառութիւնը, եւ սա ասում եմ իբրեւ այս գրքի ստեղծագործական ընթացքին ծանօթ մէկը, եղել է երկարատեւ, շուրջ մէկ տասնամեակ ձգուած աշխատանքի արդիւնք: Բացի այդ՝ կար նաեւ Օշական քննադատին անդրադառնալու հարցադրումը, որը, ինչպէս խոստանում է հեղինակը գրքի մուտքին, յաջորդելու է այս հատորին՝ փորձելով ամբողջացնել Օշական գեղագէտի ընկալման սահմանները:

Երբ ասում ենք, թէ առաջին հատորն ամփոփում է հեղինակի գեղարուեստական ժառանգութիւնը, միանշանակ չպէտք է ընկալել: Այստեղ Յ. Օշականի «պարտադրանքով» նաեւ անխուսափելի է իր իսկ տեսական զինանոցի մեկնութիւններին դիմելը:

Նախ, գանք խորագրից: Ինչո՞ւ ոչ թէ «ստեղծագործութիւնը», այլ «ստեղծագործական հիմնախնդիրները»: Մեր տպաւորութեամբ՝ բացատրութեան կարիք ունի «հիմնախնդիրներ» ձեւակերպումը: Անկեղծ լինենք, Յ. Օշականի ստեղծագործութիւնն իսկապէս էլ հիմնախնդիրների ճանապարհով է ուղեկցում վերլուծաբանին: Եւ սա՝ սկսած ժանրային պարզ թուացող հարցադրումներից՝ լինի արձակ բանաստեղծութիւն թէ պատմուածք, հեքեաթի ժանրային սահմանների ճշգրտման փորձ թէ թատերական ժանրին դիմելու հեղինակային նախասիրութիւն, ուր պիտի հասկանալ աւանդոյթի ու նորարարութեան սահմանը: Էլ չենք խօսում գեղարուեստական այս կամ այն կտորի լոյսընծայման ու տարբերակների զանազան ողիսականների, մատենագիտական ճշգրտումների ու այլեւայլ մանր ու մեծ խնդիրների մասին: Այստեղից էլ վերնագրի մէկ այլ՝ «մանրութներ» բնորոշումը:

Հարցադրումներից մէկն էլ կարող է վերաբերել գրքի կառուցուածքին: Սովորաբար երկու հիմնական ճանապարհ կարող է ընկած լինել հետազօտողի առջեւ՝ թեմատիկ կամ ժանրային բաժանումներ: Այս պարագայում հիմնականում, եւ սա գալիս է Օշականի նախասիրութիւններից, ստացուել է այնպէս, որ շարադրանքը հնարաւոր է եղել տանել երկուսի համադրումով՝ խուսափելով կրկնութիւնների վտանգից:

Ծաւալուն՝ 624 էջանոց գիրքը բաղկացած է «Մուտք»ից եւ չորս մասից: Հենց «Մուտք»ում էլ հեղինակը հիմնաւորում է գիտական հետաքրքրութիւնը. «Յակոբ Օշականի անուան եւ դերի շուրջ գրականութեան նշանակութեան յարուցած խնդիրների հանգրուանը ժողովրդին ճանաչելու, նրա հետ յարաբերուելու արձակագրի, թատերագրի եւ քննադատի ներքին շա-

րունակական հասունացումն է, ժողովրդի մեջ ընդունելի, հասկանալի մուտքի, համբալի տիրանալու ձգտումը: Նրա գիտական եւ գեղագիտական հարցադրումները յաճախ հրամցուել են ենթակայական խճողումներով, մերթ՝ անվերապահ հիացական, մերթ՝ մերձգրական չափորոշիչների կիրառումով, երբեմն էլ՝ տաղանդի անհանդուրժող ժխտումով: Ընդհանրական մօտեցման «հանդարտ» եզրեր չեն փնտռուել կարծես» (Դանիէլեան դ, 2023: 10): Իսկ «Յ. Օշականին հասկանալու մայրուղին նրան շիտակ ու հնարաւորինս ամբողջական կարդալն է, ինչն ամենից քիչն է պատահում ոչ միայն գրչեղբայրների, գրագէտ հանրութեան, այլեւ ընթերցողների շրջանում» (նոյն տեղում):

Զմոռանանք նշել գիտական սուր կարգապահութիւնը, որ այսօր, ցաւօք, յաճախ հանդիպող մեկնական խնդիր է գրականագիտութեան համար: Բոլոր գիտական աղբիւրների հանդէպ ցուցաբերուած է «ազնիւ կասկածանք»՝ սեփական փորձով ստուգելու ամէն մի մանրամասն, ինչը, անշուշտ, օրինակելի է, մանաւանդ երիտասարդ գիտնականների համար: Մենագրութիւնն ունի գրականութեան եւ անձնանունների ցանկեր, որոնք ուղղորդող նշանակութիւն են պահպանում մասնագէտ ընթերցողների շրջանում:

Գուցէ եւ այլ հանգամանքներում գրողի կենսագրութիւնը թուերի ու իրադարձութիւնների պարզ ընթացք յուշի, սակայն Յ. Օշականի պարագայում այդ թուականները միահիւս են ժողովրդի ճակատագրին ու յաճախ էական կապ ունեն հեղինակի ստեղծագործական աշխատանքի հետ: Պատահական չէ, որ առաջին մասը՝ «Օշականի գրականութեան նշանակութիւնը: Գեղարուեստական մտածողութեան կերպերը», որ ամբողջացնում է հեղինակի կենսապատումը, շարադրուած է այդ բոլորը՝ ժամանակը, միջավայրը (կամ՝ տարածութիւնը) եւ ստեղծագործութիւնը մէկ միասնական արտայայտութեան մէջ տեսնելու ճանապարհով: Միջավայրն է, եւ այդ միջավայրին համեմատ գրական նախասիրութիւնը, ուր, ասենք, տեսանելի է ե՛ւ «Բնաշխարհը»՝ Պրուսան եւ նրա գիւղօրայքը՝ իբրեւ ծննդավայր, իբրեւ բարք ու կենցաղ, իբրեւ գրական տարածք, ե՛ւ «Պոլսոյ բոհէմը»՝ նոյն յանձնառութեամբ, ե՛ւ Եգիպտոսը, Կիպրոսը, Երուսաղէմը, եւ այսպէս շարունակ:

Յաջորդում է «Փոքր արձակի ճանապարհը» մասը, ուր տրւում է «խոնարհների» տիպաբանութիւնը (Ս. Դանիէլեանն այստեղ նախընտրում է «անատոմիա» տերմինը – Բ.Ա.)՝ բացատրելով Յ. Օշականի հերոսի ընտրութեան հոգեբանական «ճանաչումների սահմանը»: Իսկ այդ խոնարհ հերոսների մէջ ու կողքին են նաեւ ժողովրդական հաւատալիքների, հեքեաթի ու իրականութեան սահմանագծին ապրող, աւանդութեան դա-

սերն ուսած կերպարները, որոնց գրողի հետ միաւորողը երազն է, ինչը, ըստ Ս. Դանիէլեանի ձեւակերպումի, գալիս է կամ արդիւնք է «ժողովրդական թախծի»: Դէ իսկ եթէ դիմելու լինենք գրապատմական միջոցին, ապա այս հատուածում «Խորհուրդներու մեհեանը» խորագիրն արդէն յուշում է որոշակի հաւատարմութիւն «հեթանոսական» գրական շարժմանը:

Ըստ էութեան՝ գրքի հեղինակը նպատակ ունի սահմանել կամ գտնել աւանդական հեքեաթի ու օշականեան հեքեաթի տիպաբանական զուգահեռներն ու տարբերութիւնները, որոնք առաւել խորացնում է արդէն «Հեքեաթի ժանրի շարունակական գայթակղութիւնը: «Խորհուրդներու» նորանոր ընդգրկումներ» ենթազլխում՝ յատկապէս ծանրանալով ժողովրդական ու նորագոյն (խօսքը ոչ թէ շրջանի, այլ հեղինակային պատումի իմաստով պիտի հասկանալ – Ք.Ա.) հեքեաթների «բիրեղացման» արեւմտահայ զուգահեռների» վրայ: Իսկ այս աստիճանական հետաքրքրութիւնը մանկութեան ու պատանութեան յիշատակների շուրջ (սրա մէջ կարող ենք ներառել նաեւ «Երբ պատանի են» շարքը) պահպանում է հեղինակը մինչեւ կեանքի վերջ, մինչեւ հեքեաթ-վէպերը՝ «Կեանքին պէս» եւ «Օսկի օրանը», երբ յայտարարում է, թէ «Այս նոր վէպը կը գրեմ՝ բոլորովին մոռցած աշխարհը (այսինքն՝ իրականութիւնը – Ք.Ա.): Հո՛ն՝ ուր կ'իյնայ հեղինակը, վէպը կը վերջանայ» («Մայրիներու շութին տակ», 1983: 126): Սա յուշում է մի կողմից դարձ ի շրջանս իւր եւ միւս կողմից՝ կայունացող հետաքրքրութիւն ժանրի նկատմամբ:

Այստեղ է, որ մէկ պատուհանի մէջ տեսնելով ժանրի նախապատուութիւնը՝ հեքեաթ – հեքեաթ-վէպ – վէպ անցումով՝ Ս. Դանիէլեանը կանխում է հաւանական ընդդիմախօսներին՝ ինչու վերոնշեալ երկու գործերը չեն վերլուծուած վիպական միւս երկերի հետ: Բացի այդ՝ շարադրանքում յաջորդող մասն իսկ նուիրուած է վէպերի քննութեանը: Կարծում ենք, որ աւելորդ է երկրորդել կրկնութեան վտանգի մասին վերոնշեալ մտահոգութիւնը. սա արուել է եւ թեմատիկ նոյնութիւնից ելնելով:

Յ. Օշականի փոքր արձակի կարեւոր մի հանգրուանն էլ Եղեռնի գեղարուեստականացման փորձն է՝ «Կայսերական յաղթերգութիւն» խօսուն խորագրի տակ, ուր ընթերցողը որսում է օշականեան այնքան գործածական «արգահատանքը» գերմանական «միջամտութեան» հանդէպ՝ լցուած հեգնութեան ու դառնութեան զգացումով: Միւս կողմից կայ երեւոյթի այլ երեսի ներկայութիւնը՝ «Մահուան ծաղիկներ»ի տիպաբանութեան քննութիւնը, որ Ս. Դանիէլեանը տանում է համաշխարհային գեղագիտական ըմբռնումների համատեքստով՝ սկսելով «Չարի ծաղիկներ»ի յայտնի ժառանգութիւնից՝ հասցնելու համար վարուժանեան «Գողգոթայի ծաղիկ-

ներ»ի ու օշականեան «մահուան ծաղիկներ»ի սահմանումին: Այստեղ է նաեւ գրականագէտի համադրական մտածողութիւնը:

Գրքի ամէնից ծանրաբեռ մասը թերեւս երրորդն է, ուր քննութեան է ենթարկուած Յ. Օշականի վիպագրական ժառանգութիւնը: «Վէպի յորձանքում» խորագիրն արդէն նկատում ենք իբրեւ նաեւ Յ. Օշականի՝ Սփիւռքի գանձանակին բերած նպաստի առանձնացում (սա պիտի հասկանալ ոչ թէ բովանդակային կամ թեմատիկ նշանակութեամբ, այլ գրութեան ժամանակի առումով): Ի վերջոյ, Յ. Օշականի անունը ընթերցողին առաջինը մղում է նրան դիտելու «Մնացորդաց»ի հեղինակ: Երկու հարիւրից աւելի էջեր զբաղեցրած այս մասը կարող էր եւ առանձին մենագրութեան յաւակնել: Նախ, մինչեւ բուն բնագրային նիւթը քննարկելը կայ Օշականի վիպագրութեան յատկանիշների վերհանման փորձը, որը Ս. Դանիէլեանը դիտարկում է «որոգայթ», գայթակղութիւն, եթէ կ'ուզէք, եւ այդ որոգայթները փորձում է գրողի կողքին տեսնել յաղթահարուած ազգային եւ եւրոպական չափորոշիչների (Օշականի համար, թերեւս, աւելի ճիշդ կը լինէր գործածել «կանգուն» հասկացութիւնը) միջանցքներով, ուր կողք կողքի են կանչուած վիպասանները՝ Ստենդալ, Օնորէ դը Բալզակ, Ջեյմս Ջոյս, Լէո Տոլստոյ, Ֆեոդոր Դոստոեւսկի, Մարսէլ Պրուստ, Ֆրանց Կաֆկա, Խաչատուր Աբովեան, Մուրացան, Երուանդ Օտեան, Զապէլ Եսայեան, Զարեհ Որբունի եւ ուրիշներ, եւ նրանց մեկնաբանները՝ Շահան Շահնուր, Գր. Պըլտեան, Մ. Նշանեան, Գր. Յակոբեան եւ ուրիշներ՝ առաւել հասկանալի դարձնելու համար Յ. Օշականի վիպագրական նախապատուութիւնները:

Այս գրապատմական դիտարկումներին յաջորդում են արդէն վէպերի բուն հարցադրումները՝ սկսելով գրողի առաջին՝ «Ծակ-պտուկը» վէպի բարոյաբանական ճանաչումից, հասնելու համար «Մնացորդաց» վիպաշարի մէջ սեռի ու սիրոյ խորհուրդներին, արդէն իսկ ուրուագծուող հայթորք յարաբերութիւնների ներհակ գծերին, կերպարների բնութագրումներին: Ուշագրաւ պատկեր է ներկայացնում, այսպէս կոչուած, «մշակութային վէպին» անդրադարձը՝ «Մաթիկ Մելիքիսանեան» եւ «Սահակ Պարգեւեան» վէպերի ընդգրկումով, ուր մեկնաբանի ուշադրութեան կենտրոնում ոչ միայն վէպն է իր հերոսներով, այլեւ գրականութեան պատմութեան մէջ համանման գործերի զուգադիր քննութիւնը՝ Միգէլ Սերվանտեսից մինչեւ Խ. Աբովեան, Ֆ. Դոստոեւսկի, Մուրացան եւ Ե. Օտեան: Միւսը «Սահակ Պարգեւեանն» է՝ արդէն շատ աւելի վաւերական դէմքերի շղթայով, ուր Ս. Դանիէլեանը յանձնառութիւն ունի սահմանել կամ գտնել նախատիպի ու գեղարուեստական հերոսի հանդիպման սահմանը: Այստեղ տողանցում են Սուրեն Պարթեւեանը, Զ. Եսայեանը, Շիրվանզադէն, Ար-

շակ Չօպանեանը, Վահան Թեքեանը, դէմքեր, որոնց անդրադարձը պահանջում է նաեւ նրանց միջավայրի ու ստեղծագործական բնագծերի ճանաչում, հերոսների բարդ ու ներհակ նկարագրերում տիպականը որսալու կարողութիւն: Միաժամանակ պիտի նկատել, որ անվերապահ չէ հիացումը՝ Յ. Օշական վիպասանի հետ կապուած: Յատկապէս սա նկատելի է «Սահակ Պարգեւեան»ի վերլուծութեան առիթով, որի միջոցով թէկուզէ 1920–1930-ական թթ. հայ վէպը Յ. Օշականը հասցնում է «իր նոր հանգրուանին» (Դանիէլեան դ, 2023: 452), այնուամենայնիւ, գործողութիւնների մէջ նկատում է անհամաչափ մօտեցումներ, ուր «շատ էջեր անգամ թւում են աւելորդ» (Դանիէլեան դ, 2023: 450):

Վիպագրութեանը վերաբերող վերջին ենթագլխում, այսպէս կոչուած, «թուրքական» վէպերն են՝ «Հարիւր մէկ տարուան» յայտնի եռագրութիւն-վիպաշարը, ուր Յ. Օշականը բերում է թուրքի ճանաչողութիւնը: Սա ըստ էութեան աւելի փոքր ծաւալի երկերի՝ «Կայսերական յաղթերգութիւն» պատմութեան շարքի, «Աքլորամարտը» եւ «Երկնքի ճամբով» դրամաների կողքին գալիս էր ամբողջացնելու Օշականի գեղարուեստական «թուրքապատումը»:

Հեղինակը շարադրանքը բաժանել է երեք մասի՝ ելնելով թուրքին նկարագրելու տարբեր պատուհաններից. որքան էլ խօսքը վիպաշարի մասին է, այնուամենայնիւ տարբեր են ճակատագրերն ու նիւթի ընդգրկումները. առաջին դէպքում («Հաճի Մուրատ») խօսքը հայ ասպատակի վիրաւորութեան ու դրանից բխող գործողութիւնների շարքն է. «Յ. Օշականը ուրուագծում է իր վէպերում հայութեան ազգային նպատակների համար միայնակ, գրեթէ մեկուսի պայքարի ելած առաջին երկու մարտնչողների՝ Զաքարենց Զաքարի (խօսքը «Ծակ-պտուկը» վէպի հերոսի մասին է – Բ.Ա.) եւ Հաճի Մուրատի գործունէութիւնը: ... Ժանրի մէջ համանման սիւժետային օրինակներն ու հետեւութիւնները վկայում էին ազգային պայքարի հատուածական ու անկազմակերպ զարգացումները, որոնք թոյլ էին, շատ դէպքերում՝ աննշմար, իսկ թուրքական պատժիչ արձագանգը, որպէս կանոն, չէր ուշանում: Սա հեղինակային թափանցիկ, բայց կողմնակի դժգոհութիւն չպիտի դիտել, այլ պատմական զարգացումների «թաքնուած» դիտարկումներ, որոնց մասին զուսպ մեկնութիւններ կարելի է որսալ վիպական տարբեր գործողութիւնների խորքերում» (Դանիէլեան դ, 2023: 465–466):

Ուշագրաւ է երկրորդ՝ «Հաճի Ապտուլլահ» վէպի ծաւալումների շուրջ գրականագիտական-բանասիրական գիրկընդխառն մեթոդաբանական աշխատանքը: Յիշենք թէկուզ վէպի հրատարակութեան մանրամասների հետ կապուած քննարկում-բանավեճերի էջերը: Այս վէպում բերում են

«առտնին թուրքական ընտանիք, երջանկութեան, սիրոյ, համապրումի մարդկային ըմբռնումներ, որոնք բոլոր ժողովուրդների մէջ էլ հոգեւին սպասուած ճանապարհ անցնում են, ի հա՛րկէ, բախումներ ու անպայման՝ ոճիր: Հեղինակը ձգտում է ետնաբեմում թողնել իր խորհրդածութիւնները ոճիրի անձնական շարժառիթների, ընկերային հիմքերի ու նախահիմքերի շուրջ, ինչով մօտենում է Ֆեոդոր Դոստոեւսկուն: Յ. Օշականը տալիս է միայն նախանիւթը՝ ընթերցողին թողնելով կռահումի փորձը՝ պարզելու «անպարզելին»։ ոճիրը մարդու մէջ բնագդի կենդանական դրդումների շրջանակում է, թե՛ նիւթում է քաղաքակրթութեան աւելի ստորակարգ հատուածներում: Թուրք թէ հայ,- ոճիրը միշտ պատումին ուղեկից է: Ոճիրը հոգու ներքին չարութեան աղբիւրն է, սիւժէն ծաւալումից դէպի հանգուցալուծում տանող հետաքրքիր ու անակնկալ ճանապարհ» (Դանիէլեան դ, 2023: 474–475): Սա էլ վերոնշեալ յարաբերութիւնների քննութեան երկրորդ պատուհանն է, որով կարելի է կապակցել «մեծ ռուսին» եւ հայ վիպասանին շահագրգռող հանգուցակէտերը:

Հետաքրքիրն այստեղ այն շեշտադրումն է, որ Յ. Օշականի համար հարց չէ, թէ որ ընտանիքի նկարագրութեամբ կը փորձի երեւան բերել նիւթը: Կարելորդ երեւոյթն ընթերցողին հասցնելու կարողութիւնն է: Եւ ուշադրութիւն պիտի դարձնել նրբիմաստին. «Սա այն ժամանակն է, երբ թուրք միջավայրում յաճախադէպ ոճիրը դեռ չի ընդգրկում ազգամիջեան ոլորտներ, երբ հայաստեաց գործօնը թուրք իշխանութեան ձեռքին գործիքակազմ չէ» (Դանիէլեան դ, 2023: 477): Խնդիրն այստեղ աւելի շատ ոճիրի հանդէպ առհաւական հակումն է, որը աւելի շատ ծաւալում է ընտանիքի ներսում:

Եւ կայ հայ-թուրք յարաբերութիւնների երրորդ պատուհանը՝ «Սիւլէյման էֆէնտի»ն, որը դարձեալ գալիս է լրացնելու թուրքի հոգեբանութեան ծալքերը: Որքան էլ փորձում է Յ. Օշականը ծնող լինել իր հերոսի համար, կայ նաեւ հայ գրողի տարակուսանքը, որը բերում է Ս. Դանիէլեանը՝ յենուելով Յ. Օշականի՝ «–Կոտրած էր թուրքը (այսինքն՝ «թրքականը»՝ իբրեւ բնութիւն – Ս.Դ.) այս տղուն մէջ: Չեմ գիտեր» (Օշական, 1985: 22) հարց-պատասխանի վրայ. «Թւում է՝ սահմոկած արձակագիրը պատասխանում է այնպէս, ինչպէս պարզ ժողովուրդը: Բայց արդե՞՞ք այնպէս, ինչպէս պիտի պատասխանի ժամանակի առջեւ ու մարդուն որոնող ճշմարիտ վիպասանը, որն անյաղթահարելի երկուութիւն է ապրում. իր առջեւ ժողովրդի եղերական անցեալն է: Կարո՞ղ է ինքը իրեն, իբրեւ գրող, ծնող կարգել Սիւլէյման էֆէնտուն, յայտարարել, որ Սիւլէյմանի մէջ տեսնում է մարդուն՝ «թուրքին» տեսնելուց առաջ» (Դանիէլեան դ, 2023: 495):

Եւ թերեւս հենց այս հանգամանքն է, որ յաճախ Յ. Օշականին հասցնում է գեղարուեստական տարրից որոշակի «շեղումների», ինչը Ս. Դանիէլեանը նկատում է իբրեւ «հրապարակախօսական շունչ», «որը յաղթահարել ամբողջապէս չի յաջողել» (Դանիէլեան դ, 2023: 500):

Սակայն այս ամէնը չի խանգարում գրականագէտին Յ. Օշականի վիպագրութիւնը տեսնել հայ վիպագրութեան բարձունքում իր գրեթէ անմրցելի դերով:

Գրքում նոր յանձնառութիւն պիտի նկատել Յ. Օշականի թատերական երկերի՝ գրեթէ ամբողջական քննարկումը (մաս չորրորդ. «Օշականի թատերական երկերը»): Այստեղ արդէն աւելանում է տարբերակների, ստեղծագործական լաբորատորիայի եւ բանասիրական այլեւայլ ճշգրտումների պահանջը, որը փորձում է յընթացս կատարել բանասէր-գրականագէտը: Այս հատուածում կայ մի կարեւոր հանգամանք՝ Յ. Օշականի անսովոր թատրոնի «տեղակայումը» հայ թատերական ասանդոյթի մէջ՝ ինչն է վերցնում եւ ինչ է աւելացնում կամ շրջափոխում թատերագիր Օշականը:

Այս առումով մասնագէտ ընթերցողի համար կողմնորոշիչ է «Ազգային թատրոնի պարականոն զարգացումը եւ Օշականի թատերական սկզբունքները» ենթագլուխը, որտեղ քննութեան առարկայ է ոչ միայն թատերագրական ասանդոյթը՝ 19-րդ դարի կէսերից՝ Մկրտիչ Պէշիկթաշեանից, Սրապիօն Թղլեանից ու Պետրոս Դուրեանից սկսած մինչեւ Լեւոն Շանթ ու Շիրվանզադէ, այլեւ մեկնաբանական փորձը (Հենրիկ Յովհաննիսեան, Վահրամ Թերզիբաշեան, Գառնիկ Ստեփանեան եւ ուրիշներ): Կարեւոր է յատկապէս մէկ հարցադրում. Յ. Օշականի գրականութեան մէջ, ըստ էութեան, թատերագրական ճանապարհով է միայն մուտք գործում «պոլսահայ բարքեր»ի քննութիւնը՝ «Նոր պսակը», «Աքլորամարտը»՝ իր տարբերակներով, «Կնքահայրը», «Մինչեւ ո՞ւր», ինչը ուշագրաւ է, եթէ նկատի առնենք, որ Օշականի ստեղծագործական հիմնական միջավայրը Պրուսան է:

Ինչպէս հիմնականում վարում է գրքի հեղինակը, այստեղ էլ ժանրային հիմքով տարբաժանումը որոշելուց յետոյ նիւթը բացում է ներքին բովանդակային ընդգրկումներով. «Պոլսահայ բարքեր»ի պատուհանները: Անհատի ողբերգութիւնը՝ ենթագլխին յաջորդում է «Պատմութեան դասերի իւրացումը բեմից. հայրենիքը՝ երկպառակութեան դիմաց» հատուածը, որը ցոյց է տալիս Օշականի նախապատուութիւնների շղթան՝ Գրիգոր Լուսաւորչից ու Վարդանից մինչեւ ցեղասպանութեան դրուագներ, Ստեփաննոս Միւնեցուց մինչեւ Օսկար Ուայլդ, ուր տարբերակուած են թուում մաքուր թատերական գործերն ու «խորհուրդները»:

Բնական է՝ չենք կարող յայտարարել, թե օշականագիտությունը իւրացումի ճանապարհի չի անցել: Այս մենագրությունը հաշուի է նստում փոքր ու մեծ աշխատանքների հետ (Գր. Պըլտեան, Մ. Նշանեան, Կիմ Աղաբեկեան, Գր. Յակոբեան, Ս. Սարինեան, Շուշիկ Տասնապետեան, Մարի Ռոզ Աբուսէֆեան եւ ուրիշներ)՝ երբեմն բանավիճային հարցադրումների ճանապարհով, որոնք կարող են նոր որոնումների ու քննարկումների դուռ բացել, ինչին արժանի է Յ. Օշականի ստուարածաւալ գրականությունը: Այդ ճանապարհներից մէկն էլ Օշական հրատարակելու դժուարին որոշումն է, որին ձեռնամուխ է եղել «Սփիւռք» Գիտաուսումնական Կենտրոնը¹:

Շարադրանքի առումով, թույլ է, կարելի է վիճարկել Դանիէլեանի տեքստում տեսաբանական նիւթին դիմումների առատությունը, եթէ մանաւանդ հեղինակը նպատակ ունի անդրադառնալ Յ. Օշականի քննադատութեանը, սակայն միւս կողմից դժուար թէ ըմբռնելի լինեն Յ. Օշականի ստեղծագործութեան այլեւայլ գծեր, այս կամ այն նիւթին դիմելու ընտրանքները, եթէ հաշուի չառնուն հեղինակային դիտարկումները թէ՛ այլոց, թէ՛ իր ստեղծագործութեան առումով: Յիշենք թէկուզ «Համապատկեր արեւմտահայ գրականութեան» աշխատութեան տասներորդ՝ «Վկայություն» հատորը: Այնպէս որ, այստեղ հիմնականում ներառուել են «անհրաժեշտաբար» տեղ հայցող դիտարկումներ: Յ. Օշականի քննադատական ժառանգությունը, որքան էլ հատուածաբար ներկայ այս հատորում, տակաւին մնում է «անդին»:

Աւելին՝ Յ. Օշականը յաճախ այդ տեսաբանական նիւթը «թելադրում» կամ «պարտադրում է» հենց գեղարուեստական բնագրի մէջ, ինչպէս օրինակ՝ «Օսկի օրանը» եւ «Կեանքին պէս» հեքեաթ-վէպերում, ուր արդէն ինքն է տրուում «շեղումների» ու տեսաբանական որոնումների «գայթակղութեանը»՝ այդ գայթակղութեանը, փաստօրէն, ենթարկելով նաեւ իր գրականութեան մեկնաբանին:

Պակաս կարելոր հանգամանք չէ նաեւ շարադրանքի ոճը: Յաճախ ենք դնում գիտականութեան պահանջը, բայց հնարաւոր է արդեօք անշեղօրէն հետեւել «չոր» շարադրանքի, երբ խօսքը գեղարուեստական գրականութեան մասին է: Ժամանակին այս յարաբերակցութեան մասին շատ զգուշաւոր ու տեղին է արտայայտուել Պ. Սեւակը բանասիրությունը, գրականագիտությունը եւ քննադատությունը համադրելիս. «Չի կարելի մոռանալ, որ գրականագիտությունը ոչ թէ ինչ-որ գիտություն է ընդհանրապէս, այլ *գրականագիտություն* է: Եւ արուեստի հարցերից խօսողը պարտաւոր

¹ Օշականի «Ամբողջական գործեր»ի առաջին հատորը Սուրէն Դանիէլեանի խմբագրութեամբ ու առաջաբանով լոյս է տեսել 2020-ին եւ ընդգրկում է փոքր արձակը: Շուտով լոյս կը տեսնի երկրորդ հատորը, որը ներառում է «Ծակ-պտուկը» վէպը:

է նախ եւ առաջ խօսել արուեստով, ոճի մասին դատողը պիտի ոճ ունենայ: Մարդկանց գեղագիտական հաճոյք պատճառելը եթէ առաջնահերթ պարտքն է գրողի, ապա պիտի պարտադիր պարտականութիւնը լինի նաեւ գրականագէտի» (Սեւակ, 1974: 275:– Ընդգծումը՝ բնագրում): Ս. Դանիէլեանը գիտի այս պայման-պահանջի մասին:

Ամփոփելով՝ նկատենք, որ այս գրքի ամենից կարեւոր արժանիքը կարելի է նկատել Յ. Օշականի գեղարուեստական ժառանգութեան տեղի ու դերի սահմանման հնարաւորութիւնը, որը կարելի էր «գլուխ բերել» նրան միայն ու միայն հայ ու համաշխարհային գրական համաբնագրում դիտարկելու դժուարին ճանապարհով, ինչը յաջողուել է գրքի հեղինակին:

Վիճարկումներ կա՞ն այս գրքում, այո՛, վիճարկելի հարցադրումնե՞ր, երեւի թէ դարձեալ՝ այո՛, ինչն էլ հենց գրականագիտութեան խթանիչ առանձնայատկութիւններից մէկն է:

Հերթը քննադատ Օշականինն է, որը հենց այս պատուհանը բացողներից մէկն է:

Գրականութեան ցանկ

1. **Դանիէլեան Ս.**, Արեւմտահայ գրականութիւն. Տիտանիկ թէ՞ շարունակականութիւն, Եր., «Գասպրինտ», 2014, 324 էջ:
2. **Դանիէլեան Ս.**, Միջուկի տրոհումը. սփիւռքահայ գրականութեան պատմութիւն. ներածութիւն, գիրք Ա., Եր., «Զանգակ», 2011, 408 էջ:
3. **Դանիէլեան Ս.**, Սփիւռքահայ գրականութեան նուաճումները եւ զարգացման միտումները (1920–1960-ական թթ.), Եր., «Գասպրինտ», 2015, 368 էջ:
4. **Դանիէլեան Ս.**, Օշականի ստեղծագործական հիմնախնդիրները. մեկնութիւն եւ «մանրութիւններ», Եր., «Տիգրան Մեծ», 2023, 624 էջ:
5. **«Մայրիներու շուքին տակ»** / գրական գրոյց Յ. Օշականի հետ, գրի առաւ Բ. Թաշեան, Պէյրութ, «Ալթափրես», 1983, 152 էջ:
6. **Սեւակ Պ.**, Երկերի ժողովածու 6 հատորով, հ. 5 / Գրականագիտութիւն, քննադատութիւն, Եր., «Հայաստան», 1974, 413 էջ:
7. **Օշական Յ.**, Միւլէման էֆէնտի, Անթիլիաս, 1985, 239 էջ:

References

1. **Danielyan S.**, Arevmtahay grakanut'yun. Titanik t'e sharunakakanut'yun [Western Armenian Literature: Titanik or continuity?], Y., “Gasprint”, 2014, 324 ēj (**In Armenian**).
2. **Danielyan S.**, Mijuki trohumē. sp'yurqahay grakanut'yan patmut'yun. neratsut'yun [Nuclear Fission: History of Diaspora Armenian Literature: Introduction], girq A., Y., “Zangak”, 2011, 408 ēj (**In Armenian**).
3. **Danielyan S.**, Sp'yurqahay grakanut'yan nvachummerē ev zargats'man mitumnerē (1920-1960-akan t't') [Achievements and Development Trends of

- Armenian Diaspora Literature (1920s-1960s)], Y., “Gasprint”, 2015, 368 էջ (**In Armenian**).
4. **Danielyan S.**, Oshakani steghtsagortsakan himnakhndirnerē. meknut‘yun ev “manruqner” [“The Creative Problems of Oshakan: Interpretation and ‘Details’], Y., “Tigran Mets”, 2023, 624 էջ (**In Armenian**).
 5. **“Mayrineru shuqin tak”** / grakan zruys‘ H. Oshakani het [“Under the Shade of the Cedars” / Literary Dialogue with H. Oshakan], gri arav B. Tashyan, Beiruth, “Altapress”, 1983, 152 էջ (**In Armenian**).
 6. **Sevak P.**, Yerkeri zhoghovatsu 6 hatorov [Collected works in 6 volumes], h. 5 / Grakanagitut‘yun, qnnadatutyun, Er., “Hayastan”, 1974, 413 էջ (**In Armenian**).
 7. **Oshakan H.**, Syuleyman Efendi, Anthelias, 1985, 239 էջ (**In Armenian**).

Քնարիկ Աբրահամյան – բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը՝ արևմտահայ դասական եւ սփիւռքահայ գրականություն, օտարագիր գրականություն, նամակագրական հարցադրումներ, արևմտահայերէն: Հեղինակ է չորս տասնեակից ավելի յօդուած-ուսումնասիրությունների, «Զարեհ Խրախունին եւ արեւելահայ բանաստեղծությունը» (2013) եւ «Գրական հորիզոնի ներքին շերտերում» (2022) գրքերի: Կազմել եւ խմբագրել է Սփիւռքի գրականութեանը վերաբերող տասնեակ ժողովածուներ:

ORCID ID: 0000-0002-7151-2172
 abrahamyanknarik21@aspu.am

Knarik Abrahamyan – PhD in Philology, Associate Professor, scope of academic interests: Western Armenian New Period and Diaspora Armenian literature, problems of epistolary genre, Western Armenian language. Author more than forty articles and researches, two books: “Zareh Khrakhuni and Eastern Armenian Poetry” (2013) and “In the Inner Layers of the Literary Horizon” (2022). Collected and edited dozen books about Diaspora Armenian literature.

ORCID ID: 0000-0002-7151-2172
 abrahamyanknarik21@aspu.am

Кнарик Абраамян – Кандидат филологических наук, доцент, круг научных интересов: армянская литература нового периода, зарубежная армянская литература, проблемы эпистолярного жанра, западноармянский язык. Автор более сорока статей и исследований, а также двух книг: «Заре Храхуни и восточноармянская поэзия» (2013) и «Во внутренних слоях литературного горизонта» (2022). Редактировала десятки книг по зарубежной армянской литературе.

ORCID ID: 0000-0002-7151-2172
 abrahamyanknarik21@aspu.am